

סימן ו

האם ספוג הוא כלי?

- 257 ..... מבוא
- 257 ..... פרק א: ראיות שהספוג אינו כלי
המשנה בשבת מלמדת שספוג אינו כלי 257 ◊ כך למדו הראשונים במשנה
בפרה 258 ◊ ראיה לכך מדקדוק לשון המשנה בכלים 259 ◊ הטעם שספוג
אינו כלי, כי אין לו תחתית ודפנות 262
- 263 ..... פרק ב: הספוג בהלכות מקוואות
מצאנו שמים שבספוג פוסלים את המקוה, ומשמע שהוא כלי 263 ◊ זהו דין
מיוחד בהלכות מים שאובין 263
- 264 ..... פרק ג: דעות הפוסקים
רוב הפוסקים נקטו שספוג אינו כלי לנטילת ידיים 264
- 264 ..... סיכום

סימן ו האם ספוג הוא כלי?

מבוא

בכמה דינים בתורה יש דרישה ל"כלי", כמ"ש במשנה בפרה פ"ה מ"ה: "שאינ ממלאין ואין מקדשין ואין מזין מי חטאת אלא בכלי, אין מצילין בצמיד פתיל אלא כלים, שאין מצילים מיד כלי חרס אלא כלים". האם ספוג נחשב "כלי" בדינים אלו?

לכאורה הספוג הוא "כלי", מאחר שהוא מחזיק את המשקה שבתוכו לבל יצא ממנו, כאשר אין סוחטים אותו ולא מפעילים עליו לחץ. כך שנינו באבות פ"ה מט"ו: "ארבע מידות ביושבים לפני חכמים: ספוג ומשפך משמרת ונפה. ספוג – שהוא סופג את הכל. משפך – שהוא מכניס בזו ומוציא בזו", הרי שהספוג סופג את הכל ואינו מוציא (ובדוחק י"ל, שהוא מוציא לאט לאט, בניגוד למשפך שמוציא מיד). אמנם מאידך הספוג שואב אל תוכו את המים שעליהם מניחים אותו, ולכאורה הדבר מגדיר אותו כ"כונס משקה", ומצאנו שכלי שיש בו נקב הכונס משקה פסול למילוי וקידוש מי חטאת (נידה מט ע"א); אבל מסתבר שאין זה שיקול להפקיע מספוג שם "כלי". עניינו של שיעור כונס משקה הוא גריעותא בתכונתו כמוציא משקה, שהיותו כונס היא סימן להיותו מוציא יותר (נידה שם: "כל כלי חרס שהוא מכניס – מוציא"), ואם כן השאלה הקובעת היא האם הספוג מוציא משקה. מכל מקום, יש ללמוד מכמה ראיות שספוג אינו חשוב כלי, כפי שיבואר.

פרק א: ראיות שהספוג אינו כלי

א. המשנה בשבת

שנינו בשבת פכ"א מ"ג:

"ספוג, אם יש לו עור בית אחיזה – מקנחין בו, ואם לאו – אין מקנחין בו, בין כך ובין כך ניטל בשבת ואינו מקבל טומאה"¹.

לעיל סי' ה (עמ' 230 והלאה) התבאר מהו הספוג, ושדעת כמה ראשונים שחומר זה אינו מקבל טומאה כלל. אולם ייתכן לבאר את טהרתו בטעם נוסף, שאפילו אם הוא נחשב כעץ מכל מקום אינו כלי קיבול. טעם זה מתיישב יפה בהקשר המשנה, כי אם סוג החומר הוא

1 על הגרסה בסיפא ראה סי' ה הערה 58.

הגורם לטהרת הספוג אין זה קשור לשאר דיני המשנה על קינוח וטלטול, ואילו אם אינו כלי כלל אזי הקשר המשנה מובן, שאע"פ שהספוג ניטל בשבת, והוא כלי לעניין טלטול, אינו כלי לעניין טומאה². וכיו"ב שנינו בשבת פ"ז מ"ג: "קנה של זיתים, אם יש קשר בראשו – מקבל טומאה, ואם לאו – אין מקבל טומאה. בין כך ובין כך ניטל בשבת".

ב. ספוג שבשוקת

במשנה בפרה פ"ו מ"ג נאמר:

"המקדש בשוקת והטפי בתוכה, אע"פ שפיו צר כל שהוא – המים שבתוכו מקודשין. אם היה ספוג – המים שבתוכו פסולים. כיצד יעשה? יזלף עד שהוא מגיע לספוג".

מה טעם ההבדל בין המים שבטפי לבין המים שבספוג? ניתן לפרש שהטפי הוא כלי והספוג אינו כלי, וקידוש בכלי בעינן. עוד אפשר לפרש, שהספוג הוא כלי אבל מימיו אינם מחוברים לשאר המים שבשוקת שעליהם ניתן האפר, ולכן הקידוש לא חל עליהם, ואילו מימי הטפי מחוברים אע"פ שפיו צר. רש"י ביומא נח ע"א (ד"ה זולף והולך) מביא את המשנה ומפרש: "מים שבספוג פסולין, ד'חיים אל כלי' בעינן, שיהו המים נוגעין בכלי", ומשמע כטעם הראשון. וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ: "אבל הספוג, והוא צמריר³ הים, אינו כלי, ולפיכך המים שבתוכו אינן מקודשין". ובהל' פרה אדומה פ"ט ה"ה כתב: "היה ספוג בתוך המים בעת שנתן האפר הרי המים שבספוג פסולין, מפני שאינן בכלי" (אלא שיש לדחוק שר"ל שאינן באותו כלי שנתן בו את האפר). וכן ברא"ש בפרה: "מים שבספוג כיון שאינן כלי פסולים". ובמאירי ביומא: "שהספוג אינו כלי". לעומת זאת הר"ש כתב: "דמי הספוג אינן מקודשין שלא נכנס הקידוש לתוכן", כפירוש השני הנ"ל. מכל מקום, נראה שהר"ש כתב טעם אחד מתרתי, וגם לדעתו הספוג אינו כלי⁴. נמצא, אפוא, שמעצם המשנה אין הוכחה שהספוג אינו כלי, אבל עכ"פ כך שיטת רוב הראשונים או כולם.

2 יותר ברור הדבר ע"פ השגת הראב"ד בהל' שבת פכ"ב הט"ו, שהסביר שההיתר לקנח בספוג שיש לו עור בית אחיזה נובע מכך שהעור מחשיב את הספוג ככלי ולא כבגד. א"כ המשנה אומרת שאע"פ שלעניין סחיטה ספוג שיש לו בית אחיזה נחשב ככלי ושאינן לו בית אחיזה אינו כלי, מ"מ לעניין מוקצה שניהם כלים ואילו לעניין טומאה שניהם אינם כלים.

3 כך תרגם הרב קאפח, ובמהדור' המאור': צמר.

4 נקודה זו צריכה ביאור והרחבה. ז"ל רש"י ביומא הנ"ל: "שוקת היא אבן חלולה על שפת המעיין, והמים נכנסין לה דרך חור שבדופנה ומשקין בה בהמות, ומקדשין בה אפר חטאת לתוך מים חיים והיא הכלי. מים שבספוג פסולין, ד'חיים אל כלי' בעינן, שיהו המים נוגעין בכלי. כיצד הוא עושה? כשבא ליטול את המים וליתנם בצלוחית ובשפופרת, זולף וגומר את כל המים אשר בשוקת עד שמגיע לספוג". הר"ש הביא את פרש"י, והבין מדבריו שהוא מפרש את המשנה לעניין מילוי המים בכלי ולא לעניין הקידוש, והקשה עליו מלשון המשנה "המקדש" ולא "הממלא". נראה שהר"ש הבין כך

ג. ספוג שנפל לתנור

בכלים פ"ט מ"ד שנינו:

"ספוג שבלע משקין טמאין ונגוב מבחוץ, ונפל לאויר התנור - טמא, שסוף משקה לצאת, וכן חתיכה של לפת ושל גמיי".

יש לעיין בטעם "סוף משקה לצאת", מה כוונתו וביאור מקרה המשקה מטמא את התנור, ומתוך כך יתברר לנו האם הספוג נחשב ככלי. כיוצא בזה שנינו במשנה ה: "חרסין שנשתמש בהן משקין טמאין, ונפלו לאויר התנור, הוסק התנור - טמא, שסוף משקה לצאת". "סוף משקה לצאת" במשנה זו פירושו שמבחינה מעשית ההיסק גורם למשקים לצאת, ולכן התנור טמא. מכאן ניתן להבין שגם לגבי ספוג הביטוי "סוף משקה לצאת" הוא תיאור מציאותי, שסוף המשקים לצאת מן הספוג מאליהם אע"פ שהתנור לא הוסק, ולכן התנור טמא, מאחר שבפועל הנוזלים יוצאים אל חללו. אולם בתוספתא (כלים ב"ק פ"ו הי"ט) משתמע אחרת, וזה לשונה: "פתילה שהיא מלאה משקין טמאין ונגבו מבחוץ, ונפלו לאויר התנור בשעת הסיקו - טמא, שלא בשעת הסיקו - טהור. אבל ספוג - בין כך ובין כך טמא, מפני שהוא עשוי להכניס". מהתוספתא מתבאר שהחילוק בין פתילה לספוג הוא בייעוד, שהספוג מיועד לספיגת משקים וסחיטתם, והפתילה לא. וביאור הדבר, שמכיוון

ממש"כ רש"י שמי המעיין נכנסים לשוקת, דהיינו שכעת מתבצע המילוי, וכן מלשונו "כשבא ליטול את המים וליתנם בצלוחית ובשפופרת", שמשמע שאינו מזה מן המים שבשוקת עצמה, אלא רק ממלא ממנה לכלי אחר, ואילו הר"ש כתב: "זולף - מזה מן מי השוקת עד שמגיע קרוב לספוג", דהיינו שההזאה עצמה נעשית ממנו. אולם נלע"ד שגם רש"י פירש שיש כאן מילוי וגם קידוש, שהרי כתב "ומקדשין בה אפר חטאת", אלא שלדעתו אחרי הקידוש לא השאירו את המים בשוקת (אם כדי שלא יפסלו בשתיית הבהמות ואם כדי שלא יצטרכו הטמאים לבוא אל המעיין), אלא זילפו אותם לתוך צלוחית או שפופרת. ואדרבה, שיטת רש"י (פסחים לד ע"ב ד"ה שתהא חיותן, וכן בכ"מ) שאסור להעביר את מי המילוי לכלי אחר בטרם נתקדשו (וגם מדבריו ביומא משמע כך, בתיאורו לזרימת המעיין ישירות אל השוקת), ועל כרחך העברת המים היא אחרי הקידוש (ועיין בשו"ת אדמת קודש ח"ב סי' ה, שהעיר על הבנת הר"ש בדברי רש"י).

לענייננו, מאחר שהר"ש בא לפרש שהמשנה עוסקת בקידוש דווקא, אפשר שמטעם זה בחר להסביר שהפסול הוא מחמת שהקידוש לא יכול להגיע אל המים שבספוג, ולא הזכיר נקודה זו שהספוג אינו כלי, אע"פ שגם הוא מודה בה. ואולי יש כאן מחלוקת, אך לא בשאלה האם הספוג הוא כלי אלא בסגנון אחר: לדעת הר"ש אמנם הספוג אינו כלי אך זו אינה עילה לפסול את המים, כי אדרבה, בגלל החורים שבספוג המים נחשבים מחוברים למים שבשוקת וכאילו הם מצויים בתוכה; וכך כנראה הבין בעל 'מים טהורים', שכתב: "לדעת הר"ש יכול להיות דהספוג במילוי כשר, לפי שחשיב כלי במה שמונח תוך כלי". לכן נתן הר"ש טעם אחר, שהקידוש לא נכנס לספוג. ונראה שלדעת הר"ש המים מתקדשים רק אם הקידוש יכול להגיע לכל טיפה וטיפה שבהם, ולא כמ"ש הרמב"ם בפיה"מ שם: "ואע"פ שפיו (של הטפי) צר ולא יכנס בו כלום מאפר הפרה". עכ"פ נראה שאין הר"ש חולק על רש"י בעניין זה שהספוג אינו כלי, ומסתבר שגם הרא"ש הבין כך בדברי הר"ש, ולכן נקט בפשטות שספוג אינו כלי (החזו"א פרה סי' יב סק"ז כתב שאולי לדעת רש"י הבעיה בספוג קיימת רק במילוי ואילו בקידוש המים שבספוג מקודשין, וצ"ב, שהרי גם בקידוש בעיני כלי, והעיר עליו ב'משנת טהרות' עמ' צח).

שהספוג מיועד לקבלת נוזלים והוצאתם, הנוזלים לא נחשבים בלועים ובטלים בו, אלא כאגורים בתוכו⁵. לפי זה, גם אם המשקה טרם יצא מן הספוג התנור טמא, כי הוא מיועד לצאת ולכן הוא נחשב כנמצא בחוץ. הרא"ש פירש את המשנה ע"פ התוספתא, שמכיוון שייצודו של הספוג הוא להכניס ולהוציא המשקים שבו אינם נחשבים כבלועים, וכך משמע בר"ש. והרמב"ם בהל' כלים פי"ד ה"ו העתיק את טעם המשנה "שסוף משקה לצאת", והראב"ד השיגו: "א"א יש בכאן שיבוש וכן שנינו בתוספתא... אלמא שאני ספוג משאר בולעים מפני שהוא ככלי⁶ שמצניעין בו משקין, ולדעת ת"ק אף בלפת כמוש וגמי עושים כן, שמניחין אותם על גבי מכה להיות מוצץ בו את הלחה ובודקין בהן את היין, והם כמו כלים, והכי איתא בתוספתא". הכס"מ תמה על השגתו, מה בכך שהרמב"ם לא כתב את התוספתא? והחזו"נ (כלים שם) מסביר את ההשגה, שדעת הראב"ד לפרש את המשנה ע"פ התוספתא (אך עיין בהשגת הראב"ד בהל' טו"מ פ"כ ה"ה, ואכמ"ל), ואילו הרמב"ם סובר כנראה שטעמה של המשנה איננו זה של התוספתא, אלא שהמשקים צפויים לצאת בפועל מן הספוג. ובאליהו רבא כתב במפורש שטעם המשנה שונה מזה של התוספתא. על פי הטעם שנראה מן המשנה, שהמשקים צפויים לצאת מן הספוג בפועל, אין משמעות לשאלה האם הספוג נחשב כלי או לא. לעומת זאת ע"פ הטעם שנראה מן התוספתא, שהמשקה מטמא את התנור אפילו בהיותו בתוך הספוג, יש נפק"מ גדולה בשאלה האם הספוג נחשב ככלי, משום שאם הוא כלי לכאורה התנור צריך להיות טהור אע"פ שהמשקה נחשב כאגור ומרוכז בתוכו, וזאת מדין "תוכו – ולא תוך תוכו". אך דין "תוך תוכו" נאמר בתנאי מסוים, והוא שמקצת מהכלי הפנימי יהיה למעלה מאוויר הכלי החיצון (כמבואר בכלים פ"ח מ"ו וברמב"ם הל' כלים פי"ד ה"ה-ט). אם כן יש מקום לומר שאמנם הספוג הוא כלי אך מדובר בספוג שכולו בתוך התנור, ולכן התנור טמא, אבל אילו מקצת הספוג היה נשאר מחוץ לתנור היה התנור טהור⁷.

5 מ"עשוי להכניס" אפשר להבין שהייעוד לספיגה מספיק, גם אם אין כוונה לסחוט אח"כ את הנוזלים, אבל יש בזה קושי, כי גם פתילה מיועדת לספיגת השמן, ולכן צ"ל שבעיני עשוי להכניס וגם להוציא (הס"ד). ביד דוד בכלים ביאר שהדבר תלוי במחלוקת התנאים בהמשך התוספתא לגבי גמי: "ר"מ מטמא בגמי, מפני שאגרדמין בודקין בו את היין [ולצורך הבדיקה יסחטו את היין מן הגמי]. רבי יוסי מטמא בגמי, מפני שהרופא נותנו על גבי המכה שיהא מוצץ את הליחה [ותו לא]", והמשנה "שסוף משקה לצאת" היא כר"מ.

6 כך במהדרו' פרנקל, במקום "כלי" שבדפוסים ישנים. ובשו"ת שדה הארץ או"ח סי' ה פירש מדעתו שהלשון "כלי" אינה בדווקא.

7 וכ"כ התפא"י, שהספוג אינו מציל משום שכולו בתוך התנור (וסותר לכאורה לדבריו בפרה פ"ו מ"ג, יכין אות כו, שהספוג אינו כלי). עוד כתב התפא"י שספוג ובו משקים טהורים שנפל כולו לתנור טמא – נטמאו המשקים וגם הספוג, וזה תמוה, שהרי מפורש במשנה בשבת הנ"ל שספוג אינו מק"ט. החזו"נ כתב ג"כ בדעת הראב"ד שטומאת התנור מחמת המשקה שבספוג היא כמו בכלי מוקף צ"פ הנמצא באוויר התנור, שאינו מציל על הטומאה מלטמא, והספוג והגמי והלפת נחשבים ככלי. לענ"ד הדברים קשים, כי אמנם הראב"ד דימה אותם לכלים (וראה בהערה הקודמת), אבל ודאי א"צ בזה לעצם הדין שהתנור נטמא מן המשקים, ואדרבה, אם לא יחשבו ככלים יהיה מובן יותר מדוע התנור טמא.

כאן שומה עלינו לבאר שינוי לשונות במסכת כלים, שיביא אותנו אל מחוז חפצנו בבירור משנה זו. כאשר המשנה עוסקת במציאות של חפץ אחד שנמצא בתוך חפץ שני, נקטה המשנה לפעמים לשון נתינה ולפעמים לשון נפילה. לשון נתינה מציגה בכלים פ"ח מ"ד: "קדרה שהיא נתונה בתנור... היה בה משקה טופח - נטמא וטימאה". ושם מ"ו: "בית שאור מוקף צמיד פתיל ונתון לתוך התנור, השאור והשרץ בתוכו... התנור טמא". ובתוספתא בכלים ב"ק פ"ו ה"ז: "הסל והקופה והחמת שהיו נתונים בתנור ופיהן למעלה מן התנור, השרץ בתוכן - התנור טהור". ובה"י: "קדרה שהיא מלאה אוכלין ומשקין ומוקפת צ"פ ונתונה בתוך התנור, שרץ בתנור - אוכלין ומשקין שבקדרה טהורין⁸. היו טמאין - התנור טמא. כלי שטף שהוא מוקף צ"פ ונתון לתוך התנור - הרי זה טמא". ושם בה"ג: "החמת שהיא נתונה בתנור ופיה למעלה מן התנור, ועצם כשעורה כרוך בסיב או בנייר ונתון בתוכה - היא טהורה והתנור טהור".

לשון נפילה מציגה בפ"ח מ"ה: "תרנגול שבלע את השרץ ונפל לאויר התנור - טהור, ואם מת - טמא". ובפ"ט מ"ד: "ספוג שבלע משקין טמאין ונגבו מבחוץ ונפל לאויר התנור - טמא, שסוף משקה לצאת, וכן חתיכה של לפת ושל גמי". ובמ"ה: "חרסין שנשתמש בהן משקין טמאין ונפלו לאויר התנור, הוסק התנור - טמא, שסוף משקה לצאת". ובמ"ו: "כוש שבלע את הצנורא, מלמד שבלע את הדרכן, לבנה שבלעה את הטבעת... נפלו לאויר התנור הטהור - טמא והו". ובתוספתא בכלים ב"ק פ"ו ה"ח: "גפת... שנעשית בטהרה ונטמאת ונפלה לאויר התנור, אפילו בשעת הסיקן - טהור". ושם ה"ט: "פתילה שהיא מלאה משקין טמאין ונגבו מבחוץ ונפלו לאויר התנור בשעת הסיקן - טמא".

מה פשר חילופי הלשונות? היה מקום לומר שלשון נתינה נאמרת בנתינה מכוונת, ולשון נפילה נאמרת בנפילה אקראית. וכיו"ב בשביעית פ"ט מ"ט: "מי שהיה לו פירות שביעית שנפלו לו בירושה או שנתנו לו במתנה", נקטה המשנה לשון נפילה לגבי ירושה ולשון נתינה לגבי מתנה. ואכן, דרך בני אדם לשים קדרה או בית שאור בתוך התנור, אבל אין דרכם לשים תרנגול בתנור, או חרסין שבורים⁹. אלא שהבחנה זו אינה מסבירה מדוע

הראב"ד נקט שהם כלים כמובן זה שהמים כאילו כנוסים בתוכם ולא בטלים, ואין להוכיח ממנו ספוג נחשב כלי, וברור שחתיכת גמי ולפת שהוזכרו בראב"ד לצד הספוג אינם כלי קיבול.

8 כצ"ל, עיין ר"ש פ"ח מ"ג וחס"ד, משום שכלי חרס המוקף צ"פ מציל על מה שבתוכו מלהיטמא אפילו כשכל הכלי נתון בתוך כלי החרס החיצון, כמ"ש הר"ש שם והרמב"ם הל' כלים פי"ד הל' א-ב.

9 בכל מקום "חרסים" הם שברי כלי חרס: בב"ק פ"ג מ"א: "נשברה כדו ברה"ר והוחלק אחד במים או שלקה בחרסיה". בכלים פ"ג מ"ד: "חבית שנתרועעה... שהוא נוטל את הגללים והחרסים נופלים". בתוספתא בכלים ב"ק פ"ג ה"ח: "חזקת חרסין הנמצאים בכל מקום טהורין, חוץ מן הנמצאין בבית היוצר, מפני שרובן מן הגסטראות" (והרי כלי חרס שלמים שנמצאו בוודאי טמאים, ככל כלים הנמצאים). בפרה פ"ז מ"ח: "המפנה חרסין מתוך השוקת בשביל שתחזיק מים הרבה כשרין". ובתוספתא בפרה פ"ו ה"ג: "זילף בידו וברגלו ובחרסין של שוקת פסול מפני שלא נתמלאו בכלי". וכן פירש הברטנורא במשנתנו בכלים פ"ט מ"ה. אולם רש"י בנידה סב ע"ב ד"ה חרסין כותב: "כגון עביט של מי רגליים של זב ושל זבה", ומשמע שפירש שמדובר בעביט שלם

נאמרה לשון נפילה בספוג ובכוש ובלבינה ובפתילה, שאפשר בהחלט לאחסן אותם בתנור (והרי בקדירה לא מדובר שהכניסה על מנת לבשל בה כעת, כי בבית שאור, למשל, לא מצוי שיכניס את השאור המיועד לתפיחה לתוך התנור על מנת לאפותו, אלא מדובר כמקום איחסון גרידא. גם הסל והקופה והחמת, שהם כלי עץ ושק ועור, בוודאי ניתנו בתנור לאיחסון בלבד). בפרט הגפת, בוודאי עשויה להינתן בתנור כחומר בעירה, וכן שנינו בשבת פ"ג מ"ב שכופח שהסיקו בגפת הרי הוא כתנור. קושי נוסף בחילופי הלשונות, שלגבי לשון נתינה נאמר תמיד "בתנור", ואילו בנפילה לא נאמר "לתנור" אלא "לאוויר התנור", ואף זה אומר דרשני.

לפיכך נראה לבאר בעז"ה, שלשון נתינה תלויה בכוונה, ולכן היא נאמרה כאשר יש חשיבות למיקום המדויק של החפץ, ואילו לשון נפילה, שמשמעה אקראי, נאמרה כאשר אין חשיבות למיקום המדויק של החפץ. והחילוק הוא, שכאשר עסקינן בדין "תוך תוכו", שבו יש הבדל בין כלי שכולו בתוך התנור לבין כלי שחלקו יוצא מן התנור, נאמרה לשון נתינה, ובמקרה הצורך גם צוינה במפורש העובדה שהכלי יוצא מן התנור. וכאשר לא מדובר בדין "תוך תוכו" נאמרה לשון נפילה, כי אין חשיבות לשאלה האם החפץ כולו בתוך התנור או רק חלק ממנו. לכן כאשר מדובר בקדירה ובית שאור נאמרה לשון נתינה, כי הם כלים, ויש נפק"מ אם כולם בתוך התנור או חלקם. אבל התרנגול והלפת והגמי ושברי החרסין והכוש והמלמד והלבינה (שאינן להם "תוך") והגפת והפתילה אינם כלים, ואין בהם דין "תוך תוכו", ולכן נאמרה בהם לשון נפילה.

לפי דרכנו למדנו שגם הספוג איננו כלי, ולכן נאמרה בו לשון נפילה.

הטעם שספוג אינו כלי

נראה שהטעם לכך שהספוג אינו כלי הוא שצורת כלי היא חפץ שיש לו תחתית ודפנות, והוא מקבל את המשקה בתוך הדפנות, ואילו הספוג אינו בעל תחתית ודפנות, והוא מחזיק את המשקים על ידי כך שהם נבלעים בו¹⁰. ואמנם אליבא דאמת אין המשקה נבלע בתוך חומר הספוג אלא בחללים שבו, וכל חלל וחלל הוא כעין כלי בעל תחתית ודפנות, אבל הצורה החיצונית של הדבר היא שהמשקה נבלע בתוך הספוג ואינו כנוס בו כמו בכלי. כיו"ב יש חילוק בדין סחיטה בשבת בין חפץ שיש לו סיבים צפופים לבין חפץ שיש רווח בין הסיבים, באופן שנראה שהמשקה אינו נבלע בו אלא כנוס בו¹¹.

(ובזבחים עט ע"ב ד"ה חרסן פירש ש"חרסן של זב וזבה" היינו שברים, כי שם מדובר על כך שהמשקה הניתן בחרסן טהור). גם בתוס' בכריתות (טו ע"ב ד"ה מצד העליון) משמע שפירשו את משנתנו בכלי חרס שלם, שכן הניחו שהחרס יחזור ויבלע את המשקים שנפלטים ממנו (ומתוך הנחה זו הקשו על רש"י, עיי"ש).

10 מצינו אמנם שטיטרוס, שמחזיק את המים שבתוכו רק בתנאים מסוימים, נחשב ככלי קיבול בכלים פ"ב מ"ו, אך צורתו ככלי ניכרת יותר, ראה שו"ת אדמת קדש ח"ב או"ח סי' ה.

11 באגרות משה (י"ד ח"ג סי' נג) כתב ג"כ שספוג אינו כלי קיבול לטומאה, והסביר טעמו של דבר,

פרק ב: הספוג בהלכות מקוואות

מקור נגדי לכאורה במקוואות פ"ו מ"ד, המלמד שהספוג הוא כלי: "הספוג והדלי שהיו בהן שלשה לוגין מים ונפלו למקוה - לא פסלוהו, שלא אמרו אלא שלשה לוגין שנפלו".

טעמים שונים ניתנו בדין זה: הר"ש מפרש שמדובר כשאין בהם ג' לוגין בעין אלא בצירוף המים שבדפנות הספוג והדלי, ולכן אין כאן "שלשה לוגין שנפלו". ובפיה"מ לרמב"ם פירוש אחר, שמדובר בדלי שפיו צר, כך שהג' לוגין אינם מתערבים במקוה ולכן אינם פוסלים אותו, וכן המים שבספוג אינם מתערבים במקוה, וכך פירש גם הרא"ש¹². מכל מקום נראה מהמשנה שהספוג חשוב ככלי, ולכן המים שבתוכו הם מים שאובים, והמקוה כשר רק משום שאין כאן נפילת ג' לוגין. וכך פשטות לשון הרמב"ם (ה' מקוואות פ"ו ה"ז): "הספוג והדלי שהיו בהן שלשת לוגין מים ונפלו למקוה לא פסלוהו, שלא אמרו אלא שלשת לוגין שנפלו, לא כלי שנפלו בו מים שאובין".

ברם, נראה שלשון "כלי" כאן אינה בדווקא, ולעניין פסול מים שאובין אין דין "כלי" כמו בהצלה בצמיד פתיל וקידוש מי חטאת ונט"י וכדומה. ראייה לכך ממקוואות פ"ו מ"ז: "הטביל בו את הסגוס והעלהו, מקצתו נוגע במים - טהור", ופירשו הר"ש והרא"ש שהנדון הוא כשרות המקוה, ואם העלה את כולו מן המים הרי המים היוצאים שאובים, ופוסלים את המקוה. וכן בתוספתא במקוואות פ"ג ה"ב: "הטביל בו את הסגוס וזבו הימנו שלשה לוגין במקוה - כשר, עקרו מתוכו - פסול". וכן פסק הרמב"ם (ה' מקוואות פ"ה ה"ב) שהסוחט את כסותו פוסל את המקוה. עניין זה התבאר באריכות בשו"ת הרשב"א (מיוחסות לרמב"ן סי' רלא), שמדין סגוס יש ללמוד שגם כלי נקוב שנפל מיד אדם פוסל את המקוה, אע"פ שאינו כלי לנט"י וכדומה. ולשון השו"ע (יו"ד סי' ר"א סט"ח): "לא שנא שאבן בכלי לא שנא סוחט כסותו", אע"פ שאינו כלי. ממילא ברור שהוא הדין לספוג, שגם אם אינו כלי לעניין נט"י ומי חטאת הרי הוא פוסל את המקוה¹³. אך לפ"ז צריך לומר שמדובר בספוג שנפל מיד אדם דווקא¹⁴, או שספג מים שאובים מכלי ואז נפל למקוה.

שאופן הקיבול של הספוג אינו דומה לשק. לכאורה הסבר זה לא מועיל לעניין שאר דיני כלי, כגון מילוי וקידוש מי חטאת, שבהם לא בעינן דומיא דשק, עיין חזו"א ידיים סי' ה סק"ו, ואכמ"ל.

12 וכן משמע בבעלי הנפש, שער המים סימן ג: "שהרי כאן לא נפלו בו המים עצמן ואף על פי שנתחברו מלמעלה".

13 ההשוואה בין סגוס לספוג אינה מוחלטת, שכן הסגוס אינו מחזיק את המשקים כמו ספוג, ולשון הרשב"א בתשובה שם על הסגוס: "שאיין לך כלי נקוב בשוליו יותר ממנו". אלא שהפסול בסגוס מוכיח מקל וחומר על הספוג.

14 ומשמע מהמשנה שהנפילה פוסלת אע"פ שלא הייתה בכוונה, וראיה לדעת הש"ך בסי' ר"א סקמ"ו.

פרק ג: דעות הפוסקים

בשו"ת אדמת קודש (ח"ב או"ח סי' ה) פסל ספוג לנט"י, על פי דברי רש"י והרמב"ם בעניין המשנה בפרה שהספוג אינו כלי, וכן פסק בברכי יוסף (או"ח סי' קנט סק"א). מאידך, באפיקי מגינים (סי' קנט סק"א) הקל בשעת הדחק ליטול ידיים מספוג שיש לו עור בית אחיזה, ע"פ הראב"ד בהל' שבת פכ"ב הט"ו, שהסביר מדוע מותר לקנח בו ואין חוששים לסחיטה: "כיון שיש לו בית אחיזה הוה ליה כצלוחית מלאה מים שמריק ממנה מים, אבל כשאין לו בית אחיזה הוה ליה כבגד ואסור לסחטו" (בניגוד לרש"י והרמב"ם, שפירשו שכשיש עור בית אחיזה אין פסיק רישא שיסחוט). לענ"ד ראייה זו אינה מובנת, שכן הראב"ד דן בגדרי מלאכת מלבן, ולעניין זה הגדיר שספוג עם בית אחיזה יצא מכלל "בגד" והרי זה "כלי", ועיקר דבריו הוא שאין זה בגד, אבל אין לזה שייכות להגדרתו בדינים שהתורה דורשת "כלי" (ובאדמת קודש ציין ג"כ לראב"ד בלשון מסויגת, "כדמות ראייה").

סיכום

מסתבר שהספוג אינו כלי, וכפי שנקטו רוב הפוסקים לעניין נטילת ידיים. כך משמע במשנה בשבת ובפרט במשנה בכלים, וכן פירשו הראשונים את המשנה בפרה, אע"פ שאין ממנה ראייה גמורה לכך. לכאורה קיימת ראייה נגדית מן המשנה במקוואות שספוג המכיל מים פוסל את המקווה, אך יש ליישב ראייה זו, שגם אם הספוג אינו כלי המים שבתוכו שאובין ופוסלים את המקווה אם נפלו מיד אדם.